

MODRÁ STUDIA: DISKURZ „POSTAVENÝ NA VODĚ“

Steve MENTZ, *An Introduction to the Blue Humanities*, New York, Routledge, 2023, 184 s., ISBN 978-0-367-76369-5

Okolo přelomu milénia začal do oblasti humanitních věd — přinejmenším těch západních — výrazněji prosakovat již déle trvajícím environmentálně orientovaný badatelský proud označovaný jako „obrat od země k moři“. Ten ve své době zasáhl celou řadu vědních disciplín, jejichž vzájemné propojení mělo přispět k zaplnění „modré díry v environmentálních dějinách“. ¹ Vlajkonošem „nového“ badatelského směru, ² kladoucího do středu zájmu oceány a moře, se stal Steve Mentz, profesor anglické literatury na St. John’s University v New Yorku. Jemu se také připisuje zavedení pojmu „modré humanitní vědy“ (*blue humanities*), zastřešujícího dosavadní „vodní subtémata“ jako *critical ocean studies*, *ocean history*, *hydro-criticism* apod. Po přibližně čtvrtstoletí aktivního ohledávání a promyšlení konceptu *blue humanities*, jejichž výsledky průběžně předkládal svým čtenářům v podobě knižních monografií, dílčích studií, ale i esejistické a umělecké tvorby ³ uzavřel první fázi etablování tohoto svěbytného diskurzu vydáním neméně svěbytných vysokoškolských skript.

MODRÁ JE PLANETA, KDE MŮŽEME ŽÍT...

Vědecká expertíza Steva Mentze zahrnuje vedle literárněvědných studií Shakespearova díla a raně novověké anglické poezie rovněž tzv. ekokritiku (*eco-criticism*, *environmental criticism*, „zelená studia“). Zrozena z lůna literárních věd, snaží se ekokritika analyzovat způsoby reprezentace a reflexe přírody v krásné literatuře s cílem probouzet širší společenské povědomí o aktuálních globálních krizích a výzvách — a burcovat k aktivnímu hledání východisek a udržitelných řešení. Právě v opozici k primárně suchozemským „zeleným studiím“ a ve snaze odstranit pocitovaný „oceánský deficit“ v dosavadní ekokritice vystavěl počátkem 21. století Steve Mentz koncept „modré ekokritiky“, který v souladu s tradičně proklamovanými inter/transdisciplinárními badatelskými ambicemi humanitních věd postupem času sám ukotvil v širěji pojatém označení „modré humanitní vědy“.

Ty ve svém *Introduction* navrhuje definovat jako formu literární a kulturní kritiky, jež staví do popředí zájmu vodu. S odkazem na prostor, který na povrchu země zaujímá světový oceán, i se zohledněním podstatného vlivu „planetární vody“ na

-
- 1 John R. GILLIS, *The Blue Humanities*, *Humanities. The Magazine of the National Endowment for the Humanities* 34, 2013, č. 3, dostupné z www.neh.gov/humanities/2013/may-june/feature/the-blue-humanities [náhled 29. 8. 2024].
 - 2 On ani další „modří“ badatelé se v teoretických pasážích svých textů obyčejně nezapomínají vztáhnout ke klasickým studiím jako *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.* historika Fernanda Braudela nebo ke knihám Rachel Carsonové (*Under the Sea Wind*; *The Sea around Us*; *The Edge of the Sea*), mořské bioložky, u nás však spíše známé díky esejí *Silent Spring* (česky jako *Tiché jaro*, Brno 2021).
 - 3 Autorova osobní webová stránka: *Steve Mentz — The Bookfish. Thalassology, Shakespeare, and Swimming*, dostupné z <https://stevementz.com> [náhled 29. 8. 2024].

proměny globálního klimatu předkládají *blue humanities* teorii „vodocentrického“ myšlení: tam, kde dosud stála země, je nyní umístěna voda. V tomto smyslu se také snaží osvobodit od „klasických terestriálních narativů“ — podobně jako vodní tělesa nedisponují nepropustnými hranicemi, odmítají *blue humanities* pevné kategorie (jako například národ, rasu nebo jazyk) a aspirují na to být „skutečně globálními, multilingvními a metodologicky kreativními“. Už v tomto momentu si modrý diskurz z vody coby objektu svého zájmu bere mnohem více, než pro nás jako historiky může být myslitelné: vcelku přiznaně přebírá její fluiditu, proměnlivost a — pro bytostně suchozemské tvory, jimiž lidé jsou — její fyzicky i myšlenkově (případně též prostoro-rově a časově) obtížnou uchopitelnost. Tu ostatně potvrzuje i další autorovo tvrzení, a sice že jedním z cílů *blue humanities* je vytvoření „odpovídajícího slovníku stejně jako kritických metod, které by napomáhaly artikulovat bohatší vztahy mezi lidmi a vodou ve všech jejích formách“. Autor tedy přiznává, že *blue humanities* jsou i po více než dvou dekadách badatelského ohledávání stále v počátcích, přičemž se sám zříká ambicí být v hledání definice či příslušných metod autoritou — naopak k jejich formulování otevřeně vyzývá ostatní „modré“ badatele.

Ačkoliv Mentz pracuje s různými typy pramenů, nevyjímaje novověké mapy, deníkové záznamy či dobová teoretická pojednání, primárně zůstává věrný svému odbornému zaměření: v centru jeho zájmu stojí literární texty a metody literární kritiky. Přiznaně si tak vytváří určité interpretační mantinely, do nichž však zároveň *blue humanities* jako takové nechce uzavírat. Svého čtenáře vybízí, aby literární tvorbu vnímal jako „kulturní most“, který zpřístupňuje „vodní myšlení“ badatelům různých oborů — protože „we all read stories“ — a napomáhá propojovat různé způsoby jejich analýzy a interpretace.

Samotná výstavba textu knihy rozhodně nezapře literární kvality svého autora, jež se odráží v jeho originálním a příjemně kreativním uchopení — připomeňme si opět, že recenzovaná kniha je ve skutečnosti primárně „pouze“ vysokoškolskou učebnicí. Každá z deseti kapitol je vystavěna na základě „pěti elementů“. Trojice slaná voda (vybrané moře nebo oceán), sladká voda (v jejích různých formách jako například bouře, déšť, vítr, řeky, jezera, mokřady či led) a určitá obecnější „vlastnost“ vodního živlu (slapy, vypařování, nadnášení, proudění, propojování nebo dokonce pocení) představují samotné předměty autorovy analýzy. Ta je prováděna na základě „primárních vodních textů“ překlenujících staletí literární tvorby od Homéra přes Shakespeara či Emily Dickinsonovou až po současné tvůrce (americký básník a esejista čamorského původu Craig Santos Perez, bengálský literát Amitav Ghosh, americká spisovatelka s karibskými kořeny Monique Roffey a další). Jako pomyslná červená nit vinoucí se napříč všemi kapitolami pak celou knihu propojuje příběh Melvillovy *Bílé velryby* — knihy, která je považována za kanonické dílo americké literární tvorby zprostředkovávající západní způsoby imaginativního uchopení oceánu a vztahu člověka k němu.

Pokud jde o zhodnocení knihy z literárněvědné perspektivy, toho se ve své recenzi již dříve zhostil Ondřej Macl.⁴ Chceme-li však široký koncept *blue humanities* vnímat

4 Ondřej MACL, „Hloubání a voda jsou navždy spjatý.“ Vzestup modré ekokritiky, Svět literatury 34, 2024, č. 69, s. 129–141.

jako skutečně inkluzivní myšlenkový směr, je nezbytné jej nahlédnout i optikou historických věd, užívajících vlastní přístupy a metody práce. Následující odstavce proto nabídnou spíše obecnější zamyšlení nad využitelností *blue humanities* pro historické bádání, možnostmi a limity jejich deklarované interdisciplinarity a v neposlední řadě též jejich praktickou aplikovatelností pro vnitrozemské oblasti, respektive Českou republiku.

... MODRÁ JE VODA, KTEROU MUSÍME PÍT...

Již zmíněné zaujetí vodou „ve všech jejích formách“ se zdá být pro předkládanou knihu stěžejní — sám Mentz zpětně kriticky pohlíží na počátky svého „oceánského“ bádání a přiznává, že ačkoliv slaná voda tvoří celých 97 % veškeré vody na planetě Zemi, je třeba obdobnou pozornost věnovat i omezenějším, avšak neméně důležitým sladkovodním zdrojům. Co je však podstatné, Mentz přitom nemá na mysli pouze jejich rozličné *formy* (řeky, jezera, mokřady, podzemní vody či na povrch vyvěrající prameny), nýbrž i jednotlivá vodní *skupenství*. Teprve pojetí vody jako všudypřítomného, všeobjímajícího a všeprostopupujícího živlu má napomoci uvědomění si „nezbytnosti vody pro potřeby současnosti a blízké budoucnosti“ a „pochopení našich narušených ekosystémů“.

Takové pojetí *blue humanities* může pro „vnitrozemské“ badatele, kupříkladu environmentální historiky bez přímé vazby na moře či oceány, představovat velmi lákavou návnadu. Je proto velká škoda, že Mentzova několikrát opakovaná výzva obrátit pozornost nikoliv jen od pevniny k moři, nýbrž také od oceánu k ostatním formám vodního živlu zůstala ve stěžejní knize věnované diskurzu *blue humanities* samotným autorem v podstatě oslyšena. Přitom právě pasáže tematizující setkávání lidského těla s různými formami vody na každodenní bázi — at už jde o nezbytnost pitné vody pro fungování živých organismů, zkušenost s atmosférickými srážkami v podobě dešťových kapek či vloček anebo fascinující podobenství Evangelisty Toricelliho o „obrovském moři vzduchu“, na jehož dně lidé žijí a den co den se do něj znovu „potápějí“ — zohledňují nikoliv jen imaginativní, ale bytostně praktickou zkušenost *veškeré* zemské populace a zprostředkovávají neméně důležité podněty k reflektování tématu klimatické krize i jejich možných budoucích východisek.

Nejvýraznější proměnou počátečního „oceánocentrického“ modrého bádání, kterou *Introduction* zachycuje, se nakonec stává autorem artikulovaná potřeba zaměřit pozornost od „evropského“ Atlantiku k oblasti Karibského moře coby „polykulturní síle globální modernity“. Tento požadavek logicky souzní se vzepětím vlny badatelského zájmu o taková témata, jakými jsou (post)kolonialismus, rasa, gender, chudoba či masové migrace a jejich environmentální aspekty — a skutečně veškerá tato témata autor za pomoci řady uměleckých reflexí i odborných historických, filozofických, antropologických a dalších studií atraktivní formou rozebírá. Kniha tak nicméně stále zůstává věrná anglo-americké tradici přímořských vědeckých a univerzitních center, z nichž oceánský diskurz vzešel, a navzdory deklarované otevřenosti tak do jisté míry jejich hegemonii a vůdčí roli upevňuje. Kromě pevniny samotné totiž nadále opomíjí i pevninskou formu vody — stejně jako tu část populace, která je s ní po staletí po technické, společenské i kulturní stránce spojena zrovna tak

jako koloniální velmoci s transoceánskými plavbami, potopenými lodními vraky či pirátskými společenstvy.

... MODRÁ JE DOBRÁ?

Kniha *An Introduction to the Blue Humanities* zajišťuje skutečně příjemný a osvěžující čtenářský zážitek, a to i navzdory tomu, že pro čtenáře neznalého literárněkritických metod a postupů nemusí být vždy jednoduché následovat autorovy myšlenkové trajektorie nebo se ztotožnit s jím předkládanými závěry. Mnohdy jde přitom o tytéž momenty, které jsou z prostého čtenářského hlediska přitažlivé, nutící k zamyslení, avšak hodnoceny perspektivou historického bádání mohou poněkud znejišťovat.

Jedním z takových momentů je například silně subjektivní zabarvení knihy, které lze vedle motivů z *Bílé velryby* s trochou nadsázky označit za druhou páteřní linku celé knihy. Autor se opakovaně vrací ke svým zkušenostem s pravidelným „setkáváním“ se „svým“ Atlantským oceánem (*my personal daily ocean*), které vychází ze záliby v plavání při pobřeží nedaleko jeho domku v New Yorku, jež příležitostně podniká i se skupinou obdobně naladěných „modrých“ badatelů, aktivistů a umělců. Přímá interakce s vodou, jako je plavání či potápění, pro něj představuje podstatnou součást jejího poznávání, a svým způsobem tedy i pronikání do samotného jádra *blue humanities*. To je jistě legitimní, a nadto velmi sympatický způsob autorského vztažení se ke zkoumanému tématu. Avšak vymezuje-li se Mentz v počátcích své práce vůči „obsedantním zeleným vizím“, jež spojuje s tradiční ekokritikou, nedopouští se svým specificky osobním přístupem opačného extrému — až jakési fetišizace vody? Jeho pozastavení nad mnohaletou vědeckou i literární tvorbou úspěšné mořské biologky Rachel Carsonové v kontextu skutečnosti, že „se nikdy doopravdy nenaučila plavat“, může být jedním z nejvíce zarážejících příkladů.

Stejně tak se může zdát, že výběr analyzovaných textů je nezřídka více ovlivněn Mentzovou osobní vazbou na ně (například báseň Emily Dickinsonové, která je každoročně jeho mantrou při vstupu do mořských vln na začátku plavecké sezóny) než jednoznačně objektivními kritérii. Při jejich následných interpretacích obvykle přiznává svou individuální čtenářskou zkušenost — a tedy i potenciálně volné pole pro nespočet dalších interpretací a pohledů (obrazy moře v poezii Dickinsonové na čtenáře z odlišného kulturního kontextu mohou působit zcela jinak, nebo v nich dokonce autorem prezentovanou symboliku nemusí nacházet vůbec).

I proto mohou Mentzova skripta na čtenáře pohybujiícího se ve stále poněkud konzervativním českém studijním prostředí působit stejně tak atraktivně v bezbřehé svobodě, kterou nabízejí, jako znepokojivě v jejich žádoucí neukotvenosti. Mentz totiž jako oborová autorita nepředkládá závaznou sumu faktů, které je třeba obsáhnout, ani dovedností, jež je nutno ovládnout. Namísto toho spíše nabízí vzory a podněty, zatímco čtenáře povzbuzuje k hledání cesty k vlastní kreativní práci.

Užitím záměrně dvojsmyslného titulku recenze, podvrtných „vodních“ úsluví v průběhu textu nebo odkazů na známou píseň české populárněhudební scény nechci znevažovat obsah recenzované knihy, natož koncept *blue humanities* jako takový. Ba právě naopak, to vše může být potvrzením teze, že nás voda a její symbolické reprezentace obklopují takřka na každém kroku — bez ohledu na to, jakou část světa

obýváme, jaká forma „osobní zkušenosti“ s vodou je nám vlastní nebo jaký způsob jejího poznávání s ohledem na svou odbornost zvolíme.

Česká vodní témata jsou sice z principu „nemořská“ (byť i absence vlastního moře se do českého vodního diskurzu zřetelně promítá), o kulturně a společensky definovaném vztahu k vodním zdrojům však o nic méně vypovídající. To ostatně dokládá česká pohádková tradice hemžící se vodníky, rusalkami či bludičkami, po staletí pěstované říční profese a na ně vázané soužití s vodou coby „dobrým sluhou, ale špatným pánem“ nebo neúnavné pokusy vodní živel „krotit“ a „podmaňovat“, jež byly po celé 20. století vnímány jako součást procesu modernizace a společenského pokroku. Propojení těchto témat s konceptem *blue humanities* pro nás může představovat zajímavou badatelskou výzvu. Domnívám se však, že literárněvědné jádro *blue humanities*, tak jak je ve své knize prezentuje Steve Mentz, stojí vůči dosavadní praxi a metodám historické vědy do určité míry v opozici.

K zamyšlení tedy zůstává, jak si poradit právě s oním požadavkem interdisciplinarity, která se bohužel v posledních letech v komunitě humanitně orientovaných vědců stává spíše frekventovaným *buzzword* než promyšleným postupem. Jak zajistit, abychom pod rouškou poptávané interdisciplinarity soustavně neprodukovali oborově fragmentarizované výstupy (*blue criticism*, *water history*) propojené pouze společným tématem (voda)? Jak se v teoretické rovině přiblížit fyzikální praxi „planetární“ vody, tak jak to požaduje sám Steve Mentz, a učinit *blue humanities* skutečně globálními? Řešení může být nasnadě, nikoliv však snadné — výzvy k otevírání mezioborových diskuzí a hledání vzájemných průsečíků totiž setrvale narážejí na neochotu překračovat komfortní zóny vlastní odbornosti i na obtíže s nalézáním společného, mezioborově srozumitelného jazyka. Na počátek vzájemného snažení by koneckonců stačilo položit zdánlivě triviální otázku: co je to vlastně interdisciplinární výzkum? A jak si jeho uvedení do praxe každý z nás představuje?

Eliška Švarná

Stephen MORILLO, *Válka a konflikt ve středověku. Globální pohled, Praha, Pulchra, 2023, 352 s., ISBN 978-80-7564-095-6*

Necelé dva roky po vydání knihy *War and Conflict in the Middle Ages*¹ se českým čtenářům dostává do rukou překlad této ambiciózní syntézy anglosaského bádání o středověkém válčení. Stephen Morillo se už dlouhá léta zabývá komparativními vojenskými dějinami. Na americké Wabash College vyučuje kurz světových dějin, který pojímá skutečně globálně, jak ostatně prozrazuje i jeho rozsáhlá učebnice, z níž při sepisování recenzované publikace v mnohém vycházel.² Uvedl ji směle slovy: „Welcome to a different sort of world history text“ (s. xxiv). Vystihl tak i předkládanou monografii o středověkém válčení — tu také pojal globálně, v některých bodech navíc velmi

1 Stephen MORILLO, *War and Conflict in the Middle Ages. A Global Perspective*, Cambridge 2022.

2 TÝŽ, *Frameworks of World History. Networks, Hierarchies, Culture*, New York 2013.